

דף שבועי

בס"ד

פרשת תולדות, תשפ"ו, מספר 1644

השיפוט הערכי של גניבת הברכה תומר גרינברג

פרשני זה נטועים כבר במדרש ובספר הזוהר,² והוא זוכה לעדנה במחקר הספרותי בן-זמננו.³ בכיוון זה צועד גם ידידי, אלופי ומיודעי, ד"ר אורן גלבולס, במאמר המקביל בעלון זה.

הראיות הן מוצקות, ובמיוחד קשה להתכחש לדמיון בין הסצנה שבה לבן מרמה את יעקב לבין זו שבה יעקב מרמה את אביו; אלו שני המופעים הראשונים של השורש רמ"ה בתורה. כאשר יעקב קובל בפני לבן: "וְלָמָּה רָמִיתָנִי?" (בר' כט:כה), התשובה היא: "לא יַעֲשֶׂה כֵן בְּמִקְוֵמֵנוּ לְתֵת הַצְּעִירָה לְפָנַי הַבְּכִירָה" (שם:כו). והלא זו בדיוק המרמה של יעקב בפרשתנו – להחליף את הבכור בצעיר, תוך ניצול חוסר היכולת של המרומה לראות! ייתכן גם שאת דברי לבן: "לא יעשה כן במקומנו", יש לקרוא כעקיצה מרומזת; כביכול, "אצלכם אולי עושים דברים כאלה אבל כאן הבכורה נשארת בכורה".

ואף על פי כן, ברצוני לטעון שזוהי תמונה חלקית בלבד.

את סיפורי חומש בראשית ניתן לקרוא בשתי רמות. ברובד הפשוט אלו סיפורים על אנשים פרטיים, אבותינו. אבל ברובד עמוק יותר – שעולה מפשוטו של מקרא עצמו! – אלו סיפורים על אומות אשר מיוצגות בידי אבותיהן המייסדים (ישמעאל, אדום-עשו, עמון ומואב, ישראל-יעקב). כך, כאשר אברהם אבינו מצטווה: "קום התהלך בארץ לארצה ולרחבה פי לך אֶתְנָנָה" (יג:ז), עלינו לדמיין "עם ישראל מיניאטורי"

2 בראשית רבה ע, יט (תלאות יעקב אצל לבן כגמול על רמאותו); זוהר תולדות קמד, ב (תלאות יעקב במכירת יוסף כעונש על החרדה שהחריד את אביו).

3 למשל: מ"ד קאסוטו, "יעקב", אנציקלופדיה מקראית ג, ירושלים 1958, עמ' 719; מ' גרסיאל, "המבנה הספרותי והמסר בסיפורי יעקב ועשיר", הגות במקרא ד (1983), עמ' 75-79; י' זקוביץ, כי האדם יראה לעיניו וה' יראה ללבב: על תחפושת וגמולה בסיפורי המקרא, ירושלים 1998, עמ' 85-87; י' יעקבס, מידה כנגד מידה בסיפור המקראי, אלון שבות תשס"ו, עמ' 169-173.

בדרך כלל אין סיפורי התנ"ך מוגשים בתוספת של שיפוט ערכי מפורש. לרוב באמת איננו זקוקים לכך, ודי בסיפור עצמו שלעיתים מלווה בשיפוט עקיף או מרומז. כך למשל, בפרשה הבאה נשמע על לבן שרימה את יעקב – החליף את נשותיו ואז דרש ממנו שבע שנות עבודה נוספות עבור רחל. בשום מקום לא נאמר שלבן נהג ברשעות, אבל גם כך אין לנו ספק בכך.

לעומת זאת, בסיפור גניבת הברכה – אולי יותר מכל סיפור אחר בספר בראשית – היעדר השיפוט המפורש מותיר אותנו תלויים באוויר. כיצד עלינו להעריך את המעשה של יעקב אבינו? האם כמי שמרמה את אביו הזקן והעיוור כדי לקבל את הברכה שיועדה לאחיו? או אולי להפך, כמי שבצדק שומע בקול אימו, וכך מציל את אביו מטעות חמורה שתהיה בכייה לדורות?

שאלה זו העסיקה את חז"ל ולאחריהם את המפרשים עד לימינו. כך למשל, הרב יונתן זקס מתלבט בין שתי קריאות שונות: בקריאה אחת הוא נוטה לראות בעיה מוסרית בגניבת הברכה, ובקריאה שנייה מעלה את האפשרות שכל ארבע הדמויות בסיפור פועלות נכון, ובכל זאת התוצאה הסופית היא טרגית. גם מורי פרופ' יונתן גרוסמן מתלבט בין שתי קריאות, ומראה כי שיפוט הדמויות בסיפור מושפע מתיחמומו (האם הסיפור פותח ביצחק הקורא לעשו לברכו, או בעשו הלוקח נשים חתיות?).¹

רבים טוענים כי אף שקשה למצוא שיפוט בסיפור עצמו, כמה מתלאתו של יעקב בהמשך הסיפור יוצרים מבנה של מידה כנגד מידה, וממילא מלמדים על הערכה שלילית של גניבת הברכה. שורשיו של כיוון

* תומר גרינברג, דוקטורנט במחלקה לתנ"ך ותלמיד בתוכנית הדוקטורנטים של המכון הגבוה לתורה, אוניברסיטת בר-אילן.

1 י' זקס, שיג ושיח בראשית-שמות, ירושלים 2017, עמ' 65 - 70; י' גרוסמן, יעקב: סיפורה של משפחה, ראשון לציון תשע"ט, עמ' 121-127.

בחינה מעמיקה של התגשמות הברכה הגנובה מלמדת עד כמה צודקת הקריאה הכפולה. בספר בראשית עצמו נראה, שברכת יצחק ליעקב, שנלקחה בגנבה, לא רק שאינה מתקיימת, אלא אף מתהפכת; במקום ליהנות מטל השמיים ומשמני הארץ, יעקב גולה; במקום להיות גביר לאחיו, הוא משתחוה לפניו שבע פעמים. ואולם, בפרספקטיבה ארוכת טווח, הברכה אכן מתקיימת בעם ישראל; העם האדומי היה משועבד לעם ישראל, בהתאם לברכת "הוה גביר לאֶחִיךָ" (כז:ט). כך היה הן בימי בית ראשון והן בימי בית שני.⁸ באופן רחב יותר, יעקב אכן נבחר ויצא ממנו עם ה', ואילו עשו נדחה.

כלומר, בחייהם הפרטיים של יעקב ועשו, נראה כי יעקב נענש ולא זכה בברכה, וזאת בהתאם לקריאה של חומש בראשית כסיפורם של אנשים פרטיים. מנגד, בהסתכלות על יעקב ועשו כאבות של אומות, העם שיצא מיעקב אכן זכה בברכה. בהתאמה, במבט כזה יעקב אכן לא היה ראוי לעונש, שהרי פעל נכון.⁹ ברכות האבות מקבלות את מלוא משמעותן רק בתודעת ייעוד עתידי. כאמור, יעקב מחזיק בתודעה כזו. לכן הוא נושא את עינו אל ברכת אביו, כשם שחשק לפני כן בבכורה. אך גניבת הברכה מוצדקת רק בתודעה כזו, כלומר מתוך פרספקטיבה לאומית-נצחית. בראייה פרטית, זהו מעשה בעייתי מבחינה מוסרית. מכיוון ששני המבטים גם יחד תקפים, גמולו של יעקב הוא כפול: בחייו הפרטיים, יעקב ישלם מחיר כבד על מעשה המרמה, כמרומז בהמשך החומש, אולם במבט לאומי-נצחי, עם ישראל אכן זכה בברכה, יהיה גביר לאחיו ויושפע מטל השמיים ומשמני הארץ.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

8 ראו למשל מל"ב ח:כ ומפרשים שם. בהמשך, בימי בית שני, הנשיא החשמונאי יוחנן הורקנוס הראשון כבש את אדום (שנקראה אז אידומיאה והייתה ממלכה מתייוונת), ורוב האדומים הסתפחו לבסוף לעם ישראל.
 9 הקריאה הכפולה מסבירה היטב גם את סיפור מפגש יעקב ועשו (לב:ד-לג:ז), ואת תפקידה המרכזי של הברכה בסיפור זה. להרחבה, ראו בעבודת הדוקטורט שלי: **הדגם הסיפורי של העימות הדרזירתי במקרא**, אוניברסיטת בר-אילן, תשפ"ו.

שהולך לו בארץ וכך קונה אותה. רמב"ן מרבה להשתמש בעיקרון הזה בפירושו לחומש, וכמה פרשיות מתבארות אצלו על דרך "מעשה אבות סימן לבנים". את שני הרבדים האלה ניתן לכנות, בלשון מושאלת, "עולם הזה" ו"עולם הבא".⁴ "העולם הזה" של האבות הוא חייהם הביולוגיים. "העולם הבא" מתבטא בהשפעת מעשיהם לדורות, כפועל יוצא של הייעוד שלהם.

שני הרבדים האלה נוכחים גם בתודעת הדמויות עצמן. כאשר אברהם מתהלך לאורכה ולרוחבה של הארץ, כאדם פרטי אין לכך משמעות, אבל כמייסד של אומה הוא קונה כך את הארץ. למעשה, אחד המאפיינים הבולטים של האבות הוא שהם חיים בתודעת ייעוד עתידי. המבט של "עולם הבא" מבדיל אותם מהדמויות הנדחות בספר בראשית, ובמיוחד מעשו. עשו מתאפיין במבט של "עולם הזה": הוא מבזה את הבכורה ומוכר אותה תמורת נזיד עדשים, בטענה: "הֲנֵה אֶנְכִי הוֹלֵךְ לְמוֹת וְלִמָּה זֶה לִי בְכֹרָה" (כה:לב). יחס זה מבטא תודעה עכשווית-פרטית לחלוטין. בניגוד לכך, הבכורה חשובה ליעקב. כך גם בסוף ימיו של יעקב; כשיברך את בניו, הוא לא יתייחס אליהם כאנשים פרטיים אלא כאבות של שבטים. ליעקב יש אפוא תודעת ייעוד – מבט של "עולם הבא".⁵

גם את סיפור גניבת הברכה ניתן לקרוא מבדל לשני המבטים הללו. כאשר מסתכלים על הדמויות הפועלות כאנשים פרטיים, מתקבל שיפוט שלילי של רבקה ויעקב, שמנצלים את חולשתו של האב הזקן כדי להסיט את הברכה במרמה לאח הצעיר. אבל כאשר מתבוננים בדמויות הפועלות כאומות, הרי שרבקה ויעקב עושים את הנדרש כדי להשאיר את הברכה אצל עם ישראל, ומונעים בכייה לדורות – את האפשרות שברכת האבות תגיע לעם האדומי. במידה שיעקב פועל בתודעת ייעוד עתידי, הרי שלמעשה הברכה יש השלכות בינלאומיות נצחיות; גורל האומה כולה הוא ערך שמצדיק פגיעה מסוימת באנשים פרטיים.⁶ בראייה כזו, פעולת יעקב מוארת באור דרמטי יותר, וסביר יותר לראות בה "עבירה לשמה".⁷

4 אין כוונתי כאן למושגים אלה כמובנם בספרות חז"ל, אבל המובנים קרובים למדי.
 5 דברים חשובים על תודעת הייעוד של האבות ועל הקונפליקט שביניה לבין המוסר הטבעי, כתב הרב אלחנן סמט (עיונים בפרשת השבוע בראשית-שמות, סדרה ראשונה, ירושלים תשס"ב, עמ' 84).
 6 כפי שבזמן מלחמה, האומה נאלצת לפגוע לפעמים באנשים פרטיים בלתי מעורבים.
 7 תפיסה של מעשה יעקב כ"עבירה לשמה" נמצאת אצל הנצי"ב מוולאז'ין (הרחב דבר על כז:ט). עבירה לשמה נאמרה במקרים חריגים מאוד, שקשורים בדרך כלל בהצלת העם או בקיום העולם. בקריאה לאומית של ספר בראשית, ניתן לראות בהעברת הברכה ליעקב מעשה קריטי כזה.

דף שבועי